

1815

Nederland ontstaat uit het ‘concert van Europa’

Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was het product van de Europese samenwerking tegen Napoleon.

Het vervulde een centrale functie in het nieuwe naoorlogse systeem, maar werd ook al snel een zorgenkindje van datzelfde Europees concert.

Waar werd het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden opgericht? Was dat in Den Haag, bij de proclamatie door Van Hogendorp op 20 november 1813? Of markeerde de landing van Willem I op Scheveningen tien dagen later de oprichting? Of was het in Brussel, bij de officiële inhuldiging van koning Willem I op 21 september 1815? In alle publicaties en discussies, zoals die ook bij het *bicentennial* zijn gevoerd, is het perspectief veelal binnenlands. Het Verenigd Koninkrijk werd echter geboren uit de schoot van Europa, het was de vrucht van de overwinning op Napoleon en de uitkomst van de onderhandelingen over de toekomstige Europese orde. Nederland was bedoeld om te functioneren als ‘bolwerk’ in het nieuwe veiligheidssysteem – daarmee werd bedoeld dat Nederland een bufferrol zou krijgen door te investeren in een ring van forten vanaf Nieuwpoort langs de Franse grens tot aan het Duitse Mainz en verder naar Italië toe.

De geschiedenis van het buitenlandse beleid van Nederland in de negentiende eeuw is door eerdere auteurs vooral beschreven in termen van ‘neutraliteit’, ‘afzijdigheid’ of ‘zelfstandigheidsbeleid’. In overzichtswerken wordt vaak meteen een brug geslagen van de oprichting van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden in 1813 naar de splitsing in een noordelijk en een zuidelijk deel in 1831-1839, waarna Nederland zijn wonden likte en zich vooral aan zijn koloniale belangen begon vast te klampen. In deze literatuur is de rol van Nederland als

Inhuldiging van Willem I te Brussel, Johann Nepomuk Gibèle, naar Denis Sébastien Leroy, 1825-1826.

een van de scharnierpunten van het collectieve veiligheidssysteem dat zich vanaf de vroege negentiende eeuw begon af te tekenen veel te weinig aan bod gekomen. En toch was dat een van de belangrijkste redenen voor de grote Europese mogendheden om Nederland met de grenzen van 1813/1815 te laten herrijzen uit de as van interne partijdigheid en napoleontische onderdrukking.

‘Schoothondje’ van Europa

Al in 1805 hadden Groot-Brittannië en Rusland met elkaar van gedachten gewisseld over wat er na een (hopelijke) nederlaag van Napoleon met Europa moest gebeuren. De Britse premier William Pitt had in dat jaar een memorandum over ‘security and deliverance in Europe’ opgesteld en dat aan de Russische tsaar ter goedkeuring voorgelegd. Deze ambitieuze nota had als doel coalities te smeden in de strijd tegen Napoleon, maar preludeerde tegelijkertijd op de vraag hoe de Europese orde er ná de overwinning op Frankrijk uit zou moeten zien. De nieuwe orde moest volgens Pitt gebaseerd worden op het principe dat grote machtsongelijkheden in Europa (‘projects of Aggrandizement and Ambition’) vermeden dienden te worden. Dat wilde zeggen dat zowel Frankrijk als Rusland in toom gehouden moesten worden. Vanuit Brits perspectief kon zo’n Europees territoriaal machtsevenwicht alleen blijvend gerealiseerd worden wanneer de havens aan de Noordzee ‘vrij’ en in handen van bevriende mogendheden waren. Er

moest daarom een stabiele en onafhankelijke Nederlandse staat komen, met een sterke, gefortificeerde grens, die militair gezien als een 'Boulevard de l'Europe' het continent tegen hernieuwde Franse agressie kon beveiligen. Groot-Brittannië zou zelf de rol van 'balancer' op zich nemen, om 'Solidity and Permanence to the System' te brengen, en zo de Britse hegemonie op de zeeën en in de overzeese koloniën veilig te stellen. Vrije havens aan de Schelde en de Portugese rivier de Taag (bij Lissabon) waren vervolgens nodig om het Britse principe van de vrijhandel naar Europa uit te rollen. De vele tolheffingen en protectionistische maatregelen waren zeer ongunstig voor de Britse export, die na het verlies van de Amerikaanse koloniën en de continentale blokkade wel een Europese impuls kon gebruiken.

In april 1813 stoffte de Britse minister van Buitenlandse Zaken Castlereagh het plan van Pitt uit 1805 af en stuurde het aan de Britse ambassadeur in Moskou, viscount William Cathcart. Hij verzocht hem eens te peilen of tsaar Alexander nog steeds positief gestemd was over dit 'so masterly an outline for the restoration of Europe'. Dat was hij. Samen overreedden ze Oostenrijk en Pruisen om niet te stoppen voordat de geallieerden in Parijs stonden. Die overwegingen zorgden ervoor dat de vier grote geallieerde mogendheden tussen april 1813 en december 1813, terwijl ze Napoleon na de slag bij Leipzig tot in Parijs achtervolgden, op één lijn bleven. Toen in december 1813 Nederland en Spanje waren bevrijd, was het daarom logisch dat zij niet alleen hun onafhankelijkheid terugkregen, maar dat Nederland ook een koninkrijk zou worden en onder de Britse invloedssfeer zou vallen. Dat hield in dat Nederland niet al zijn koloniën terugkreeg, maar de Britse protectie moest 'betalen' door onder meer Kaap de Goede Hoop af te staan.

Op het Congres van Wenen, dat van september 1814 tot juni 1815 plaatsvond, werden de verschillende ideeën en verschuivingen op de kaart van Europa ingetekend en bevestigd. De Oostenrijkse staatsman en architect van het Congres van Wenen, prins Klemens von Metternich, maakte de gezant voor Nederland, baron Von Gagern, duidelijk dat Nederland het 'schoothondje van de mogendheden' was. Het schoothondje mocht – hoewel het niet tot de grote geallieerde mogendheden behoorde – meepraten over de territoriale, financiële en militaire kwesties. Toen de congresgangers in Wenen nog tijdens de laatste besprekingen hoorden dat Napoleon was teruggekeerd van Elba en opnieuw een heroveringscampagne lanceerde, zag Willem I zijn kans schoon. Hij liep vooruit op de uitkomsten en de slotverklaring van het Congres van Wenen en kondigde op 16 maart de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden aan, waarbij hij zichzelf tot koning uitriep. Zo werd Nederland tijdens het Congres van Wenen (en indirect dankzij Napoleon) opgericht.

Nederland als militair bolwerk

Dat brengt ons bij het tweede punt: Nederland was niet alleen het product, of zelfs het schoothondje, van het Europees concert. Het vervulde ook een belangrijke functie als militair bolwerk in het naoorlogse veiligheidssysteem. Er is vaak geschreven dat in die eerste jaren Willem I, die persoonlijk de leiding nam over het buitenland- en veiligheidsbeleid, vooral uit was op verdediging en versterking van onafhankelijkheid en minder op samenwerking met andere mogendheden. Dat was in 1813-1815 zeker niet het geval. Willem I was wel degelijk coöperatief en deed er alles aan om troepen te leveren voor de laatste campagne tegen Napoleon. Parallel aan de mobilisatie van de troepen kreeg Nederland van Metternich en in het bijzonder van de hertog van Wellington, die in 1815 opperbevelhebber van de geallieerde troepen was, de opdracht om de forten en vestingwerken te verstevigen. Ook dat was een direct uitvloeisel van het Pittplan.

De lijn van forten en versterkte steden was van groot belang in oorlogstijd om de troepen te bevoorraden en als achtervang te dienen. Forten konden de opmars van vijandige legers vertragen en wanneer de forten in een handige geografische positie met elkaar waren verbonden dienden ze ook de communicatie en de bevoorrading van de legers. In dit geval vormden een twintigtal forten en vestingen langs de Zuid-Nederlands grens, van Nieuwpoort via Dinant tot aan Mainz, een corridor waarbinnen de geallieerde legers van Groot-Britannië, Nederland, Pruisen en de andere Duitse staten, tot aan Oostenrijk toe, met elkaar konden communiceren. In vreedstijd waren de forten niet minder van belang. Dan dienden ze als een soort ‘gordel van afschrikking’ in het Europese machts-evenwicht, zoals Pitt dat al in 1805 had bedacht. De toekomstige barrière vervulde hierdoor een driedubbele functie: ze fungeerde als afschrikking tegen hernieuwde agressie van Frankrijk, als buffer tussen Pruisen en de Noordzee, en als demonstratie van de speciale relatie tussen Nederland en Groot-Britannië, als blijk van de vooruitgeschoven Britse invloedssfeer op het continent. Die demonstratie gold bovendien niet alleen voor Frankrijk, maar ook voor Rusland dat in 1814 via Polen immers wel erg ver naar het Westen was opgeschoven.

Vanaf 1814 hield de Britse regering formeel toezicht op de fortenbouw. In 1815 maakte Wellington als opperbevelhebber van het geallieerde bezettingsleger duidelijk dat de fortenbouw prioriteit had. Britse ponden betaalden een derde van de bouw, Nederlandse guldens en Franse francs elk een overig deel – maar Wellington hield toezicht. Het was aan de Prins van Waterloo (zoals hij in Nederland werd genoemd) te danken dat de Europese machtsbalans van 1815-1818 zich vooral in baksteen en forten zou manifesteren. Latere Britse ministers en generaals hechtten daar veel minder waarde aan. Ook de Russen en de Oostenrijkers maakten zich minder druk om het stenen machts-evenwicht. Alleen de Pruisen en koning Willem I waren net zo enthousiast als Wellington over ‘al dat gemetsel’ (zoals Willems zoon Frederik het later denigrerend uitdrukte).

Brandhaard Brussel

Metternich, Wellington, Castlereagh en Alexander zagen Nederland als handlanger in het beveiligen van Europa tegen nieuwe oorlogen en onlusten. De enige reden voor hun snelle instemming met de heroprichting en uitbreiding van de Verenigde Nederlanden was het feit dat de geallieerde mogendheden het Koninkrijk beschouwden als de cruciale schakel in de nieuwe verdedigingsketen tegen Frankrijk. Nederland fungeerde als de 'boulevard de l'Europe contre la France', het moest de Franse macht beperken en een mogelijke nieuwe expansie of revolutie helpen voorkomen. Ook in politiek opzicht moest Nederland een controlemacht tegenover Frankrijk, alsmede een buffer tussen Engeland en Pruisen, vormen. Dat betekende dat de Verenigde Nederlanden niet alleen een sterke militaire verdediging dienden op te bouwen, maar ook op binnenlands politiek gebied een toonbeeld van rust, orde en veiligheid moesten zijn. Nederland moest niet alleen meehelpen de terreur van mogelijke nieuwe militaire agressie en invasies te voorkomen, het moest ook bijdragen aan de strijd tegen de terreur van revolutie en opstandigheid. Willem diende de radicale kritiek te onderdrukken, als 'mesure de sûreté et de police européenne'. Op dat vlak ging het echter al vrij snel mis.

Al vanaf eind 1815 bleek dat Nederland een zorgenkindje was en in toenemende mate als politiek probleem op de Europese agenda kwam te staan. Dankzij de nieuwe grondwet van 1815 was Nederland op het continent een relatief liberale staat, waar de vrijheid van organisatie, de persvrijheid en de vrijheid van meningsuiting redelijk werden gegarandeerd. In Oostenrijk, Pruisen en het geresatureerde Frankrijk golden daarentegen veel restrictievere wetten. Daardoor nam een heel gezelschap van radicalen, voortvluchtige bonapartisten en liberalen de wijk naar Brussel. Vanuit de zuidelijke provincies werden agitatie- en revolutionaire geschriften door Europa verspreid en complotten tegen de geallieerden (tegen de tsaar en Wellington) beraamd. Dat liep zo hoog op dat Metternich in 1816 bijna de geallieerde troepenmacht die Frankrijk bezet hield naar Nederland wilde sturen. Omdat Willem I alsnog de vrijheid van de pers aan banden legde en enkele radicalen op de boot naar Amerika zette, liep dat met een sisser af. Voorlopig althans. Want in 1830, toen België zich onafhankelijk verklaarde, zou het Verenigd Koninkrijk opnieuw vanwege revolutie op de Europese agenda komen te staan.

Kortom, Nederland was het product van de overwinning op Napoleon en van het Europees concert. Het Koninkrijk der Nederlanden vervulde zowel vanuit het perspectief van de Britten als vanuit dat van de Oostenrijkers een belangrijke functie als 'bolwerk' tegen zowel militaire agressie als politieke opstandigheid. De echte oprichtingsdatum van het Verenigd Koninkrijk zou daarom in maart 1815 in Wenen moeten worden geplaatst. Maar helaas ging die vlieger niet helemaal op. Willems koppigheid en de Belgische opstandigheid veroorzaakten een wending: in plaats van schakel in het continentale bolwerk tegen Frankrijk werd

Nederland een zwakke plek, een 'liability' voor de grote mogendheden die moesten toezien hoe het Koninkrijk broedplaats werd van opstandigheid en revolutiezin, uitmondend in een burgeroorlog. Daardoor verloor Nederland zijn functie als scharnier in het Europese veiligheidssysteem.

Beatrice de Graaf

Verder lezen

- H. von Gagern, *Mein Antheil an der Politik. Vol. II. Nach Napoleons Fall. Der Congress zu Wien* (Stuttgart en Tübingen 1826).
- R. Gils, *De versterkingen van de Wellingtonbarrière in Oost-Vlaanderen* (Gent 2005).
- B. de Graaf, *Tegen de terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon* (Amsterdam 2018).
- D. Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse Buitenlandse Betrekkingen* (Utrecht 2001).
- N. van Sas, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen 1985).
- J. van Zanten, 'Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard'. *Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004).

Zie ook

1688, 1776, 1848